

JINAYATLARDI KLASSIFIKACIYALAWDIN ULIWMALIQ SIPATLAMASI

Xarezim Yunus Niyetbaevich

Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti «Jinayat nızamshılıǵın qollanıw teoriyası hám ámeliyatı» qánigeliniń 2-basqısh magistrantı

Jinayatlardı klassifikaciyalaw máselesi kóp jıllardan berli yuridikalıq taraw wákillerin, tiykarınan, huqıqtanıwshı alımlar, qánigeler, huqıqtı qorǵaw uyımlarınıń dıqqat itibarında bolıp kelmekte. Sebebi áyne usı jinayatlardı klassifikaciyalaw arqalı islengen jámiyetlik qáwipli qılmısqa múnásip jaza tayınlaw hám usınıń menen jazanıń maqsetine erisiw múmkin.

Haqıyqatında da, belgili bir tarawdı úyreniwde sistemalastırıw jaqsı nátiyje beredi. Sistemalastırıw arqalı obektti tez hám ańsat úyreniw, hátteki ózlestiriw múmkin.

Klassifikaciyalaw – latınsha sóz bolıp, (klasis-dáreje, fasio-do) obektler, hádiyseler hám túsiniqlerdi ulıwmalıq qásiyetlerine qarap topar, bólim, dáreje boyınsha bólistiriw esaplanadı.

Klassifikaciyalaw – bul ilimpazdıń hárqanday úlken hám túrli hádiyseler toparı ushın islewi kerek bolǵan birinshi hám júdá áhmiyetli qádem bolıp esaplanadı. Úyreniw usılı sıpatında klassifikaciyalaw ilimiy izertlewshi ushın eki túrli mánige iye: sırtqı tárepten, bul izertlewge sistema hám tártipti kiritetuǵın usıl bolsa, ishki tárepten, bul izertlew nátiyjeleriniń tolıqlıǵı hám durıslıǵın aldınnan belgilep beriwshi usıl sanaladı.¹

Klassifikaciyalaw – bul tábiyat hám jámiyet hádiyselerin biliw usıllarınıń biri, sonday-aq insannıń ol yaki bul ámeliya iskerligindegi mashqalalardı sheshiw usılı.

Úyrenilip atırǵan obektlerdi sistemalastırıw, olardı bóleklerge, toparlarǵa bóliw, óz ara baylanıslılıqtı joytpaǵan halda ámelge asırılıwı kerek. Pútindi bóleklerge ajratqanda da bólekten pútindi ańlaw múmkin bolsın, yamasa kerisinshe. Bunday bólip úyreniw arqalı obektti tereñirek úyreniw múmkin boladı².

Hárqanday klassifikaciya tańlap alınǵan obektler ortasında ornatılǵan óz ara baylanıslılıq principini úlken áhmiyetke iye. Usı princip obektiniń tiykarǵı qásiyetleri anıq ajratıp alınıwın, onıń basqa obektler menen óz ara múnásebeti boyınsha analiz hám sintez ótkeriliwin usınıs etedi

L.N.Krivochenko aytıp ótkenindey, klassifikaciyalawdıń tiykarǵı wazıypası – bul tipiklestirilgen obektiv belgilerdi sáwlelendiriw, olardıń tiykarında

¹ Кадников Н.Г.Классификация преступлений по уголовному праву России: Дисс. ... докт. юрид. наук. - М. С.19. Там же. С.19.

² Там же. С.19.

klassifikatsiyalangan obektlardi toparga boliv, ollardin toplamdagı ornın anıqlaw mumkin.³

Biraq klassifikatsiyalawda, birinshi nawbette, klassifikatsiyalanatugin obektlardin barlıq toplamlarin tańlangan normağa qarap, uqsaslıq ham parqlarğa göre oz aldına toparlarğa boliv funkciyasın atap otiv kerek.

Norma – bul putin klassifikatsiyaniń teoriyalıq ham ameliy ahmiyeti, oğan qoyılğan maqset ham wazıypalardin korsetkishi. Basqa tarepten qaraganda, tańlangan normaniń tabiyatı, tiykarinan shaxstın klassifikatsiyalangan hadiyseleler haqqında bilimlerin, onıń manis-mazmunına kiriw tereńligin korsetedi⁴. Sonın ushin klassifikatsiyalaw normalarin tańlap alıwda bunday klassifikatsiya qanday maqsetti kózde tutadı, oğan ameliy zárúrlıklar bar ma, degen pikir di yadta saqlaw kerek.

Klassifikatsiyalaw tusinigi barlıq tarawlarda qollanılğanı sıyaqlı, huqıq tarawın da shetlep opteydi. M.Usmonaliev usı máselede durıs jantasıp, jinayatlardı anaw yaki minaw belgilerine qarap toparlarğa ajratıwğa jinayatlardı klassifikatsiyalaw, dep tariyp bergen⁵.

Jinayat huqıqı tarawında klassifikatsiyalaw – bul yuridikalıq texnikaniń ózine tán stili esaplanıp, ol huqıqiy normalardı birden bir norma boyınsha belgili bir tayparlarğa (toparlarğa, túrlerge) ajratıwda, jinayiy-huqıqiy institutlardı ham normalardı birdey tusiniw ham qollanıw maqsetinde paydalanıladı.

S.S.Alekseevtin pikirinshe, klassifikatsiyalaw bul sistemalastırıw, sistemalastırıw – ameldegi nızamlardı, normativ hujjetlerdi, huqıqiy normalardı tartipke salıw esaplanadı⁶. Albette, nızamshılıq turaqlı turde tartipke salınıp turılıwı kerek. Sebebi tek gana sistemalastırılğan ham tartipke salınğan nızamlar gana tusinikli ham puqaralar tarepinen qabıllanıwğa qolay boladı.

Ózbekstan Respublikasınıń Jinayat kodeksi mine usınday sistemalı huqıqiy hujjet sanaladı. Onı sistemalastırıw ushin tabiyiy turde klassifikatsiya usılınan paydalanılğan. Eń áwele, usı Kodeks eki: ulıwma ham arawlı bólimge ajratılğan.

Jinayat kodeksiniń ulıwma bólimi jinayat huqıqınıń ulıwmalıq qağıydaları ham principlerinen ibarat bolıp, eki tiykarğı tusinik penen baylanıslı, olar jinayat ham jaza tusinikleri. Nızam Jinayat kodeksiniń wazıypaları ham principlerin, jinayat nızamınıń aymaq ham waqıt boyınsha amel qılıwın, jinayiy juwapkershiliktiń tiykarların, ayıp ham onıń formaların, jinayiy juwapkershilikke tartılıw jasın ham juwapkershilikke tartılıwı mumkin bolğan shaxslar ortalıgın, qılmıstın jinayiy hareket ekenligin

³ Кривовшвлко Л.Н. Классификация преступлений. Харьков. 1983. С.15.

⁴ Н. Н. Маршакова // Российский следователь. - 2007. - № 20. - С.23-24..

⁵ Усмоналиев М. Жиноят ҳуқуқи. Умумий қисм. Олий укув юртлари учун дарслик. -Т.: “Янги аср авлоди”, 2005.

⁶ Алексеев С.С. Право: азбука - теория - философия: Опыт комплексного исследования. М., 1999. С.96.

kórsetpeytuǵın halatlardı, jazanıń maqseti hám hárbir jinayıy jazanıń sistemasın, jinayıy juwapkershilik hám jaza tayınlaw, juwapkershilik yaki jazadan azat qılıw, erjetpegenlerdiń juwapkershiligin hám medicinalıq túrdegi májbúrlew sharaların belgileydi.

Jınayat kodeksiniń Arnawlı bólimi óz aldına jınayatlar hám usı jınayatlardı islegenligi ushın beriletuǵın jazalardı belgileydi. Jınayat huqıqı eki bólimnen ibarat bolsa da, usı bólimler bir-birinen ayrıqsha gárezsiz huqıq tarawları bolmastan, olar bir-biri menen tıǵız baylanısqa bir pútin birden-bir jınayat huqıqın quraydı. Olardıń birden-birligi wazıypalarınıń birliginde hám biri ekinshisisiz júzege kelmewinde.

Onda birqatar klassifikaciyalaw úsılların ushıratıw múmkin. Tiykarınan:

- Jınayat kodeksi Arnawlı bólim statyaları jámiyetlilik qáwiplilik qásiyeti hám dárejesine góre klassifikaciyalanǵan. (jámiyetlik qáwpi úlken bolmaǵan, onsha awır bolmaǵan, awır, oǵada awır);

- obektiv tárepten dúzilisine góre klassifikaciyalaw (materiallıq hám formal quramlı jınayatlar);

- subektiv tárepten klassifikaciyalaw (qasttan yamasa abaysızlıqtan islengen jınayatlar);

- subektine góre klassifikaciyalaw (jas normaları, arnawlı subekt belgileri).

Sunday bolsa da, jınayatlardı klassifikaciyalaw haqqında sóz barǵanda yurist alımlar ámeldegi nızamshılıqtan kelip shıǵıp, onıń eki túrin keltirip:

- jınayatlardı obektine qarap klassifikaciyalaw;

- jınayatlardı jámiyetlik qáwipliligine qarap klassifikaciyalaw.

M.X.Rustamboev hám M.Usmonalievlar da óz doktrinalarında usı klassifikaciyanı basshılıqqa aladı. (bul haqqında keyingi baplarımızda sóz etemiz).

Kópshilik qánigeler klassifikaciyanıń tábiyiy hám jasalma túrlerin parqlaydı. Tiykarınan, tábiyiy klassifikaciyalaw – obektler, hádiyselerdi olardıń tiykarǵı qásiyetleri, ulıwmalıq nızamlılıqlarına góre toparlarǵa bóliw.

Jasalma klassifikaciyalaw – klassifikaciyanıń obektlerdiń mazmun-maǵanasın ajratpaydı, olardıń ulıwmalıq sıpatların anıqlamaydı, onnan texnikalıq maqsetlerde paydalanıladı, máselen sistemalastırıwdı ańsatlastırıw hám ámeliy iskerlikte izlep tabıw processin tezlestiriw h.t.b.

Joqarıdaǵı klassifikaciyalaw túrлерinen jámiyetlik qáwiplilik dárejesine qaray klassifikaciyalaw tábiyiy klassifikaciya esaplanadı. Qalǵan formadaǵı klassifikaciyalar texnikalıq tárepten jınayat nızamshılıǵın sistemalastırıwǵa hám onı ańsatraq qollaǵa xızmet qıladı.

Jınayatlardı klassifikaciyalawdıń ilimiy tiykarlanıwı nızam dóretiwshiligi, juwapkershilikti parqlaw hám jazanı individuallastırıw máseleleriniń sheshimin tabıwda, sonday-aq jınayatlardıń halatı hám dúzilisin kriminologiyalıq tárepten úyreniw ushın áhmiyetli esaplanadı.

Sonı atap ótiw kerek, jinayatlardı klassifikaciyalawda birqatar qaǵıydalarǵa ámel qılınıwı kerek, bolmasa ol óz aldına qoyǵan máselelerdi sheshe almaydı hám jaqsı nátiyje bermeydi.

Joqarıdaǵılardan kelip shıǵıp juwmaqlastırǵanda, jinayatlardı birqatar qaǵıydalarǵa tiykarlanıp klassifikaciyalanıwı kerek:

- jinayatlardı klassifiaciyalaw bir tiykarda ámelge asırılıwı (másele, jámiyetlik qáwiplilik dárejesine qaray);

- óz ishine tek ǵana jinayat nızamında kórsetilgen normalardı alıwı;

- jinayatlardıń toparları, tayparaları anıq belgileniw, ózine tánligi anıq bayanlanıwı hám belgilengen huqıqıy aqıbetlerdi qamtıp alıwı;

- jinayatlardıń tayparalarǵa bóliniw turaqlı túrde áhmiyetli rol oynaw kerek.

Sonı atap ótiw kerek, Jinayat nızamınıń rawajlanıwı menen, ondaǵı normalar, institutlar, qorǵalatuǵın sociallıq múnásibetler sheńberi de keńeyip barǵan.

Tiykarınan, Ózbekstan Sovet Socialistik Respublikasınıń 1926-jılda qabıllanǵan Jinayat kodeksi kirisiw hám 39 statyadan ibarat edi⁷.

Usı Jinayat kodeksinde barlıq jinayatlardı eki tparǵa ajratılǵan bolıp, bular:

- Sovet dúzimi tiykarlarına qarsı qaratilǵan jinayatlardı;

- basqa barlıq jinayatlardı.

Jinayatlardı jazanıń shegarasınan kelip shıǵıp klassifikaciyalanǵan hám analogiyaǵa jol qoyılǵan⁸. Keyinshelik, jinayatlardıń klassifikaciyası áste-aqırın ámeliy qollanıwda áhmiyetin joıttı. Jinayat klassifikaciyasını anıqlawda sheshiwshi rol pútkilley siyasıy hákimiyatqa boysınatuǵın sud hákimiyatna tiyisli bolıp qaldı⁹.

Birinshi toparǵa kiriwshi jinayatlardı ushın jazanıń eń kem muǵdarı qatań belgilengen hám sud onnan kem túrde belgiley almaǵan.

Ekinshi toparǵa kiriwshi jinayatlardı ushın bolsa jazanıń eń kem muǵdarı emes, eń kóp muǵdarı belgilengen.

Sonday-aq 1959-jılda ámelde bolǵan Jinayat kodeksiniń 7-statyasına muwapıq jinayat – SSSR dıń sociyaallıq, siyasıy hám ekonomikalıq sistemalarına, socialistlik múlkke, shaxsqa, puqaralardıń siyasıy, miynetke baylanıslı, múlkiy hám basqa huqıq hám erkinliklerine, sonday-aq socialistlik dúzimge qarsı shıǵatuǵın jinayıy nızamlarda kózde tutılǵan jámiyetlik qáwipli qılmıs (háreket yaki háreketsizlik) ekenligi belgilengen. Usı kodekstiń ulıwmalıq bóliminde jinayatlardı klassifikaciyalaw názerde tutılmaǵan, tekǵana Jinayat kodeksiniń 7.1.-statyasında awır jinayatlardı keltirip ótilgen (mámleketke qarsı oǵada qáwipli jinayatlardı, awırlastırılıwı halatlarda milliy hám milletshilik teńlikti buzıw, banditizm, tárbiya dúzetiw mákemeleriniń jumısın buzatuǵın háreketler, kontrabanda, ǵalabalıq tártipsizlikler).

Jinayatlardıń anıq klassifikaciyası berilmegenligi hám bunnan tısqari Jinayat

⁸ Сборник документов по истории... С.200.

⁹ Кадников Н. Г. Классификация преступлений по уголовному праву России. 2000. С.42

kodeksinde tez-tez qosımsha hám ózgerisler kiritilip turılǵanlıǵı kodeksti ámelde qollanıw hám jinayattı klassifikaciya qılwda birqansha qolaysızlıqlar keltirip shıǵarar edi¹⁰.

1959- jılda qabıllanǵan Jinayat kodeksinde óz aldına normada jinayatlardı klassifikaciyalaw tártibi berilmegenligi:

Birinshiden, Jinayat kodeksi Arnawlı bóliminde názerde tutılǵan jinayatlardı belgili bir baplarǵa kiritiw hám hárbir jinayattıń jámiyetlik qáwiplilik dárejesine qarap belgili bir tártipte jaylastırıw;

Ekinshiden, hárbir jinayat ushın belgilenetuǵın jaza muǵdarı hám múddetin belgili bir tártipte islep shıǵıw imkaniyatın bermes edi.

Ózbekstan Respublikası 1994-jıl 22-sentyabrde qabıllanǵan ámeldegi Jinayat kodeksi bazar ekonomikası sistemasına tiykarlanǵan huqıqıy demokratiyalıq mámlekettiń jinayat nızamı bolıp, áwele, insandı, insannıń máplerin qorgawǵa qaratilǵan¹¹.

Bizińshe, gárezsiz Ózbekstannıń ámeldegi Jinayat kodeksi, ondaǵı normalar, isnitutlar óz dúzilisine qarap shaxs, onıń huqıq hám erkinlikleri, jámiyet hám mámleket mápleri, tınıshlıq, insaniyat qáwipsizligi, jeke múlk, tábiyi ortalıqtıń huqıqıy qorgawın támiynleydi.

Usı Jinayat kodeksinde jinayatlardı klassifikaciyalawdıń tiykarınan eki túrinen paydalanılǵan bolıp, bular:

- jinayatlardı obektine qaray klassifikaciyalaw;
- jinayatlardı jámiyetlik qáwiplilik dárejesine qaray klassifikaciyalaw.

Ózbekstan Respublikasınıń 2001-jıl 29-avgusttaǵı «Jinayıy jazalardıń liberallastırılıwı múnásibeti menen Ózbekstan Respublikası Jinayat, Jinayat-processual kodeksleri hám de Hákimshilik juwapkershilik haqqındaǵı kodekske ózgeris hám qosımshalar kirgiziw haqqında» ǵı Nızamı menen Jinayat kodeksine birqansha ózgeris hám qosımshalar kiritilgen edi.

Áne usınday ózgeris hám qosımshalardan biri jámiyetlik qáwpi úlken bolmaǵan jinayatlar sheńberin keńeytiwge qaratilǵan ózgerislerden ibarat. Jinayat kodeksi 15-statyasınıń 2001-jılǵa shekem bolǵan redakciyasında jámiyetlik qáwpi úlken bolmaǵan jinayatlarǵa nızamda erkinen ayırıwǵa qaraǵanda jeńilrek jazalar názerde tutılǵan jinayatlar kiriwi belgilengen edi, onsha awır bolmaǵan jinayatlarǵa qasttan islenip, nızamda bes jıldan kóp bolmaǵan múddetke erkinen ayırıw tárizindegi jaza názerde tutılǵan jinayatlar, sonday-aq abaysızlıq arqasında islenip, nızamda erkinen ayırıw tárizindegi jaz názerde tutılǵan jinayatlar kirgen.

Juwmaqlastırıp aytqanda, jinayatlardı bul tárizde klassifikaciyalaw, jinayatlardı,

¹⁰М.Усмоналиев. Жиноят ҳуқуқи. Умумий қисм. Дарслик. Янги аср авлоди нашриюти.2010 йил. 77-бет

¹¹ Уша ерда. -Б.77.

olardıń awırlıq dárejesine qarap toparlastırıw, olarǵa múnásip jaza tayınlaw, juwapkershilikti differenciya qılıw, shaxstı jaza hám juwapkershilikten azat etiw, erkinen ayırıwdıń belgili bir túri hám jazanı ótew ornın tańlaw, jeńilrek jaza menen almastırıw, keshirim beriw, amnistiya arqalı juwapkershilikten yaki jazadan azat bolıwdıń anıq normaların belgilew sıyaqlı institutlar da áhmiyetli rol oynaydı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2017 yil 22 dekabr'. "Xalk suzi" gazetasi.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2018 yil 28 dekabr'. "Xalk suzi" gazetasi.
3. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi (O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1995 y., 1-son).
4. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi (O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1995 y., 1-son).
5. O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksiga kushimcha kiritish tuFrisida"gi Konuni // 2010 yil 18 may, URK—245-son (Uzbekistan Respublikasi konun xujjatlari tuplami, 2010 y., 416-son, 47-stat'ya).
6. Rustamboev M.X.,. Uzbekistan Respublikasi jinoyat xukuki kursi. I-tom. Umumiy belim. Jinoyat tuFrisida ta'limot. Oliy ta'lim muassasalari uchun darslik. -T.: "ILM ZIYo", 2010. - 466 b
7. Rustamboev M.X. O'zbekiston Respublikasi jinoyat xukuki kursi. II tom. Umumiy belim. Jazo tuFrisida ta'limot. Oliy ta'lim muassasalari uchun darslik. - Toshkent: "ILM ZIYo", 2011. - 304 b.
8. Rustamboev M.X.,. Uzbekistan Respublikasi jinoyat xukuki kursi. III tom. Shaxsga karshi jinoyatlar. Tinchlik va xavfsizlikka karshi jinoyatlar. Oliy ta'lim muassasalari uchun darslik. -T.: "ILM ZIYo", 2011. -312 b.
9. Rustamboev M.X. Uzbekistan Respublikasining Jinoyat kodeksiga sharx, (K,ayta ishlangan va tuldirilgan ikkinchi nashri. 2016 yil 1 noyabrgacha bulgan uzgartirish va kushimchlar bilan) Umumiy belim // - Toshkent.: "Adolat", 2016. - 608 b.